

## АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ Ў НАЗВАХ СУЗОР'ЯЎ

*Падрабінкін З.Д., Джалілава Н.Р., Гаўлеў М.У.*

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі  
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

*Наўроцкая І.В. — старшы выкладчык*

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці назваў нябесных аб'ектаў у культуры Беларусі. Праводзіцца паралель з прынцыпамі намінацый сузор'яў і зорак у культурах іншых краін свету, што дазваляе выявіць агульныя тэндэнцыі і ўнікальныя нацыянальныя рысы ў назвах астранамічных аб'ектаў.

Назвы сузор'яў узніклі ў глыбокай старажытнасці і часта з'яўляюцца ўстойлівымі элементамі культурнай спадчыны [1, с. 10], а іх распаўсюджанне можа сведчыць пра этнагенетычную агульнасць або кантакты розных народаў у мінулым. З гэтай прычыны разуменне паходжання назваў сузор'яў і іншых нябесных аб'ектаў — адзін з ключавых фактараў да больш глыбокага вывучэння культуры Беларусі, паколькі ўяўленні пра навакольны свет фарміруюцца на аснове светапогляду і ўмоў жыцця чалавека [2, с. 85].

У дадзенай працы мы выкарыстоўваем тэрмін «астронім» у якасці аб'екта на зорным небе, які можна ўбачыць няўзброеным вокам [1, с. 10] і тэрмін «астэрызм» для абазначэння супольнасці зорак, якая нагадвае пэўную форму. Адзначым, што пад астэрызмамі разумеюцца не толькі сузор'і.

Мэта нашай работы — даследаванне сувязей беларускіх астронімаў з гістарычным мінулым этнасу, выяўленне іх магчымых крыніц і культурных уплываў, а таксама параўнанне беларускіх назваў сузор'яў з аналагамі ў іншых культурах для вызначэння агульных заканамернасцей і ўнікальных асаблівасцей.

Важна адзначыць, што беларускія народныя назвы нябесных аб'ектаў застаюцца маладаследаванымі [3, с. 168]. З'яўленне хрысціянства прыўнесла новыя сэнсы ў народнае ўяўленне пра нябесны лад, змяняючы традыцыйныя ўспрымання і назвы [4, с. 314]. Аднак, як адзначае беларускі даследчык назваў зорнага неба А. Авілін, нават праз сучасныя астронімы можна прасачыць водгулле архаічных вераванняў [4, с. 314]. Старажытныя карані многіх назваў нябесных аб'ектаў асэнсоўваюцца і ў даследаваннях літоўскага астранома Ё. Вайшкунаса [3].

Пачнем, мабыць, з самага знакамітага **сузор'я — Вялікай Мядзведзіцы**, якую ў беларускай культуры часцей за ўсё называлі «Возам» (а таксама «Ільёвым возам» у гонар святога Іллі). Назва гэтага астэрызму як «Воз» або «Калясніца» характэрная для многіх еўрапейскіх культур [1, с. 12; 3, с. 173]. Хоць на ўсходзе часта сустракаецца астронім «Мядзведзіца», запазычаны з рускай мовы [3, с. 174], вядомы выпадак, калі «Мядзведзіцай» называлі сузор'і Плеяды або Арыён [1, с. 12 і 3, с. 174] і нават Венеру [3, с. 177]. Увогуле, наяўнасць адных і тых жа назваў у розных сузор'яў у залежнасці ад рэгіёна — вельмі характэрная рыса для Беларусі. На думку Ё. Вайшкунаса [3, с. 172], гэта адбываецца, калі астэрызмы маюць падобную колькасць зорак і падобнае размяшчэнне або першапачатковы сэнс астэрызму быў згублены. Дастаткова пашыранымі назвамі для апісанага сузор'я з'яўляюцца таксама астронімы «Баба» і «Лось» [4, с. 327]. Сузор'е Вялікай Мядзведзіцы, нягледзячы на сваю сучасную форму, якая мала нагадвае жывёлу, верагодна, атрымала такую назву яшчэ ў старажытных народах. Многія даследчыкі звяртаюць увагу на спрэчнасць такога тлумачэння — але, магчыма, 50-100 тысячагоддзяў таму размяшчэнне і яркасць зорак былі іншымі і Вялікая Мядзведзіца сапраўды магла нагадваць жывёлу [5].

Акрамя рэдка ўжыванага астроніма «Мядзведзіца», **сузор'е Арыёна** мела яшчэ некалькі распаўсюджаных назваў. Беларусы найчасцей называлі яго «Косцамі», бо бачылі ў трох яркіх зорках пояса Арыёна трох касцоў [3, с. 176 і 4, с. 325]. У беларускіх казках і паданнях часта сустракаюцца вобразы бабкі або касца, з якімі здараецца цуд у дарозе [4, с. 324]. Да таго ж, 200–500 гадоў таму, як паказалі электронныя планетарыі, Арыён праз зямную прэцэсію з'яўляўся на небасхіле перад святаннем менавіта напрыканцы жніўня — у перыяд збору ўраджаю. Таксама існуе астронім «Каромысла» — беларусы ўбачылі яго ў тых жа трох яркіх зорках пояса Арыёна [4, с. 324]. З прыходам хрысціянства Арыён атрымаў яшчэ адну назву — «крэсла пана Ісуса» або проста «Трон», а таксама «Тры каралі» [4, с. 324]. Апошняе, хутчэй за ўсё, звязана з хрысціянскімі вераваннямі і святам Вадохрышча, якое у некаторых рэгіёнах Беларусі насіла менавіта такую назву [4, с. 324]. Яшчэ адзін астронім «Тры сястры» верагодна, звязаны з беларускім міфам, у якім гаворыцца пра трох праклятых сёстраў [4, с. 324].

У сучаснай астраноміі **Плеяды** не вызначаюцца, як асобнае сузор'е, але дадзены астэрызм меў мноства назваў, таму звярнем на яго ўвагу. Калі грэкі бачылі ў Плеядах сяцёр, за якімі гнаўся паляўнічы Арыён, то ў беларускай культуры больш распаўсюджаны вобраз Валасажара [1, с. 12; 3, с. 170; 4, с. 325] (весткі пра паходжанне назвы неадназначныя, але, верагодна, астронім звязаны з паганскім богам Велесам) або «Сіта» [3, с. 169; 4, с. 325]. Бачылі у скопішчы і вобраз «Баб», якія

нясуць ежу «Касцам» (Сузор'е Арыён) [4, с. 325]. А ў некаторых месцах у ім бачылі «Купкі» (Стагі сена) [4, с. 325]. Сустрадаўся ў некаторых месцах астранімі «Гняздо», або «Асінае гняздо» [4, с. 325]. Фіксуюцца і іншыя назвы - «Куркі» і «Вулей» [4, с. 326].

**Зорка Венера** у светапоглядзе беларусаў не была адзінай планетай. Калі яе бачылі раніцай, лічылі, што гэта «Зарніца» «Светова зорка» ці «Мілавіца», а калі пасля заходу сонца, то называлі «Вечарніца», «Вечорка» або проста «Вечерняя зора» [4, с. 318]. Падобны падзел быў у грэкаў і егіпцяў [6, с. 15 і 7, с. 288]. Але калі многія народы з часам пачалі яе бачыць як адзіную планету, то беларусы нават сузор'і і каметы вельмі часта называлі зоркамі і сінанімічнымі архаізмамі (напрыклад, «Малочная Гвязда») [1, с. 11]. Гэта сведчыць аб тым, што менавіта вобраз зоркі займаў у беларусаў цэнтральнае месца ва ўяўленнях аб нябесным парадку. Даследчык Вайшкунас адзначае рэдкае, але цікавую назву Венеры - «Ведзмерагіны», якая звязана з нячыстымі сіламі [1, с. 14; 3, с. 177].

**Млечны шлях**, акрамя асацыяцыі з пралітым малаком, якая знаходзіць адлюстраванне ў старажытнагрэчаскай міфалогіі (дзе Млечны Шлях узнік з грудзей Геры, калі яна адштурхнула немаўля Геракла [7, с. 287]), у беларускай і рускай традыцыях меў вобраз Птушынага шляху — дарогі, якая вядзе ў рай. У вераснёвыя ночы, калі Млечны Шлях схіляецца да поўдня, дзе зімуе пералётная птушка, лічылася, што разам з ёй ляцяць і душы памерлых [4, с. 329]. Гэты вобраз уваходзіў таксама ў шырэйшую метафару нябеснага поля: неба ўяўлялася вялікай нівой, дзе Млечны Шлях быў дарогай, сузор'е Арыёна — касцамі, а Плеяды — жанчынамі, што нясуць ім ежу [4, с. 324]. Такім чынам, зорнае неба адначасова адлюстроўвала і свяшчэнны шлях душ, і звычайныя сезонныя працы на зямлі. Яшчэ можна адзначыць іншыя назвы: «Шлях у рай», «Вялікі зорны стоўб», «Стан», «Гусіная дарога» [4, с. 328-329].

Нерухомая на небе **Палярная зорка** стала для многіх народаў навігацыйнай. А нашы продкі бачылі ў ёй «Зорный Кол» ці «Гвозд» [4, с. 326], якім быў прыбіты «Стоўб» (яшчэ адна назва Млечнага Шляху). Фіны ў Лапландыі называлі Палярную зорку «Зоркай - пупам Поўначы». Іншыя назвы «Стажар» і «Северная звезда» [4, с. 326].

Нягледзячы на недахоп даследаванняў у галіне этнаастраноміі, можна вылучыць некаторыя асаблівасці беларускіх народных назваў сузор'яў. Па-першае, частка гэтых назваў, верагодна, мае старажытнае паходжанне і звязана з гаспадарчымі і прыроднымі рэаліямі жыцця продкаў. Так, сузор'і часта называлі ў адпаведнасці з жывёламі, прадметамі побыту або гаспадарчымі працэсамі («Косцы», «Воз», «Каромысла», «Каза» (Зорка і Вазнічы) [4 с. 320]). Па-другое, значны ўплыў на народныя назвы аказала хрысціянства. З прыходам новай рэлігіі многія астранімы змяніліся, набыўшы біблейскія і хрысціянскія вобразы, як, напрыклад, «Крэсла пана Ісуса» або «Тры каралі», «Шлях да раю».

Цікава, што працэс надання назваў сузор'ям у Беларусі значна адрозніваўся ад аналогіі ў народаў, чый лад жыцця быў звязаны з морам. Так, у грэкаў, егіпцяў і нарманаў зорнае неба выкарыстоўвалася ў якасці асноўнага арыенціру для навігацыі, таму іх назвы часта былі звязаны з багамі, героямі або марскімі сімваламі. У беларускім жа ўспрыманні зорнага неба дамінуе земляробчы, побытавы і міфалагічны кампанент, што адлюстроўвае зусім іншы вобраз свету.

Беларускія народныя назвы сузор'яў у некаторых момантах значна адрозніваюцца ад грэчаскіх, кітайскіх, егіпецкіх і рускіх, адлюстроўваючы лакальныя культурныя асаблівасці і гаспадарчую дзейнасць продкаў. Калі грэчаская традыцыя ў аснове сваёй мае міфалагічныя вобразы багоў і герояў (напрыклад, Арыён — паляўнічы, ператвораны ў сузор'е, а Млечны Шлях — брызгі малака Геры), а кітайская — строгую сістэму нябесных палацаў і звязкаў са стыхіямі ды дзяржаўным апаратам ("Генерал на калясніцы", "Імператарская конніца", "Нябесная турма") [8, с. 98 ], то беларускія астранімы часцей звязаны з побытам, земляробствам і жывёлагадоўляй («Косцы», «Каромысла», «Воз»). У параўнанні з рускімі народнымі назвамі, беларускія могуць мець большую варыяцыйнасць, але ў цэлым блізкія па паходжанні і значэнні.

Хоць звестак пра традыцыйнае беларускае ўспрыманне неба адносна няшмат, а асаблівасці побыту беларусаў не патрабавалі актыўнага выкарыстання нябесных арыенціраў для навігацыі, этнаграфічныя даследаванні Цімафея Авіліна, Іонаса Вайшкунаса і Марыі Рут ўсё ж дазваляюць рэканструяваць народныя ўяўленні пра зорнае неба. Іх навуковыя працы дазваляюць вылучыць цікавую заканамернасць: у беларускай культуры існавала мноства лакальных варыянтаў назваў для адных і тых жа сузор'яў, пры гэтым сустракаліся выпадкі, калі розныя нябесныя аб'екты мелі ідэнтычныя назвы ў розных мясцовасцях [1, с. 12; 3, с. 172].

Такім чынам, вывучэнне астраномічных назваў і сузор'яў у беларускай культуры дазваляе зразумець, як беларускі народ выкарыстоўваў небасхіл для захавання важнай інфармацыі пра свет, прыроду і рэлігійныя з'явы, а таксама як адаптаваў гэтыя веды ў залежнасці ад зменаў у гістарычным і культурным кантэксце.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Европа: новое соседство 2008 // Беларуская-літоўскія паралелі ў народнай астраніі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://ru.ehu.lt/publications/evropa-novoe-sosedstvo-2008/> – Дата доступу: 10.03.2025
2. К вопросу о принципах номинации созвездий Рут М.Э. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: [https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/27830/1/vtop\\_1972\\_06.pdf](https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/27830/1/vtop_1972_06.pdf) – Дата доступу: 10.03.2025
3. Народная астрономия белорусско-литовского пограничья [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: [https://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Vaiskunas\\_Jonas/Vaiskunas\\_BSI\\_16\\_2004.pdf](https://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Vaiskunas_Jonas/Vaiskunas_BSI_16_2004.pdf) – Дата доступу: 10.03.2025
4. Белорусская народная астрономия // Историко-астрономические исследования №31 2006 с 314-332. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: [https://www.academia.edu/1622253/%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F\\_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%8F\\_%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%8F\\_Belarusian\\_folk\\_astronomy](https://www.academia.edu/1622253/%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%8F_Belarusian_folk_astronomy) – Дата доступу: 10.03.2025
5. Е. Левитан. Наука и жизнь №10 1999. Современные и старинные названия созвездий [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.nkj.ru/archive/articles/9883/> – Дата доступу: 10.03.2025
6. Greek Astronomy S. Thomas L. Heath [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: [https://books.google.by/books?hl=en&lr=&id=1PnBAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR5&dq=astronomy+in+the+ancient+world&ots=dFHJ2VWwa9&sig=TCi0OKD5agLHzvacmhTlyK19iNA&redir\\_esc=y#v=onepage&q=astronomy%20in%20the%20ancient%20world&f=false](https://books.google.by/books?hl=en&lr=&id=1PnBAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR5&dq=astronomy+in+the+ancient+world&ots=dFHJ2VWwa9&sig=TCi0OKD5agLHzvacmhTlyK19iNA&redir_esc=y#v=onepage&q=astronomy%20in%20the%20ancient%20world&f=false) – Дата доступу: 10.03.2025
7. Мифы Земли, отражённые во вселенной. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: [https://ksmuconfs.org/wp-content/uploads/2023/06/YazikiMO\\_2023\\_Sbornik.pdf#page=286](https://ksmuconfs.org/wp-content/uploads/2023/06/YazikiMO_2023_Sbornik.pdf#page=286) – Дата доступу: 10.03.2025
8. Семантико-мотивировочные модели русских и китайских астрономов Сидоренко М. А. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/semantiko-motivirovochnye-modeli-russkih-i-kitayskih-astronomov> – Дата доступу: 10.03.2025